

Zülfiyyə Həsən qızı MƏMMƏDOVA i.e.n.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin
Menecment kafedrası
E-mail: zulfuya.mammadova.75@mail.ru

EMAL SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ BİZNES PROSESLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İQTİSADI MEXANİZMİ

Xülasə

Biznes proseslərinin modelləşdirilməsinə və tənzimlənməsinə sistemli yanaşma bir çox açıq və gizli əlaqələrin və qarşılıqlı əlaqələrin müəyyən edilməsinə əsaslanır. Bu, xarici mühitlə ziddiyyət şəraitində keyfiyyətə yeni səviyyəyə keçməyə imkan verir. Bu baxımdan müasir instrumental metodlardan istifadə etməklə yaradılan yeni müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş metodların işlənilib hazırlanmasının eyni zamanda, strateji baxımdan neft-qaz sənayesini tamamilə modernləşdirmək, emal sənayesini inkişaf etdirmək və şaxələndirmək lazımdır.

Biznes prosesləri çoxsəviyyəli formasiyalardır, ona görə də onların modelləşdirilməsinə və tənzimlənməsinə sistemli yanaşma mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Biznes prosesi, emal sənayesi, innovasiyalar, modelləşdirmə, sənaye sektoru

UOT: 338

JEL: L60

DOI: <https://doi.org/10/54414/EFKP4200>

Giriş

Müasir emal sənayesi bir çox səbəb-nəticə əlaqələrinin məcmusundan ibarət mürəkkəb çoxşaxəli bir prosesdir. Təəssüflər olsun ki, bu proseslərin bütün mexanizmlərini həmişə başa düşə və izləyə bilmirik. Belə ki, onların baş verdiyi və qarşılıqlı əlaqədə olduğu səviyyələri müəyyən edə bilmirik, məhz buna görə də biz tez-tez biznes proseslərinə tənzimləyici təsirlərin gözlənilməz nəticələrinin şahidi oluruq. Onların fəaliyyəti qeyri-müəyyənlik və tarazlığın artması ilə müşayiət olunur ki, bu da iqtisadi sistemlərin sistematik təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Emal sənaye üzrə müəssisədə biznes proseslərinin modelləşdirilməsi və tənzimlənməsi üçün müxtəlif yanaşma və mexanizmlərin təhlili bir neçə tövsiyəni müəyyən etməyə imkan verdi:

- biznes-proseslərin tənzimlənməsi sistemi yaradılarkən real biznes proseslərini imitasiya edən və müəssisənin puluna, vaxtına və resurslarına qənaət etməyə imkan verən, faktiki şərait nəzərə alınmaqla modellər hazırlamaq lazımdır;

- real proseslərə adekvat modellər hazırlamaq, inkişaf istiqamətini təyin etmək, qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün zəruri olan

vəzifələri müəyyən etmək, tənzimləyici təsirin tələb olunan üsul və yollarını müəyyən etmək, biznes prosesin funksiyalarının mərhələli şəkildə təhlili həyata keçirilməlidir;

- modellərin işlənilib hazırlanması prosesini sadələşdirmək və onların etibarlılığını və səmərəliliyini artırmaq üçün konkret müəssisədə müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etmək lazımdır;

- müəssisədə xərcləri azaltmaq, hazırlıq və qərar qəbul etmə vaxtını azaltmaq, habelə biznes proseslərinin həm ayrı-ayrı mərhələlərinin, həm də bütün sistemin işləməsinin səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılması üçün bu zəruridir. Yalnız yaxşı işlənmiş modellərlə mümkün olan biznes proseslərinin tənzimlənməsi sistemini avtomatlaşdırmaq;

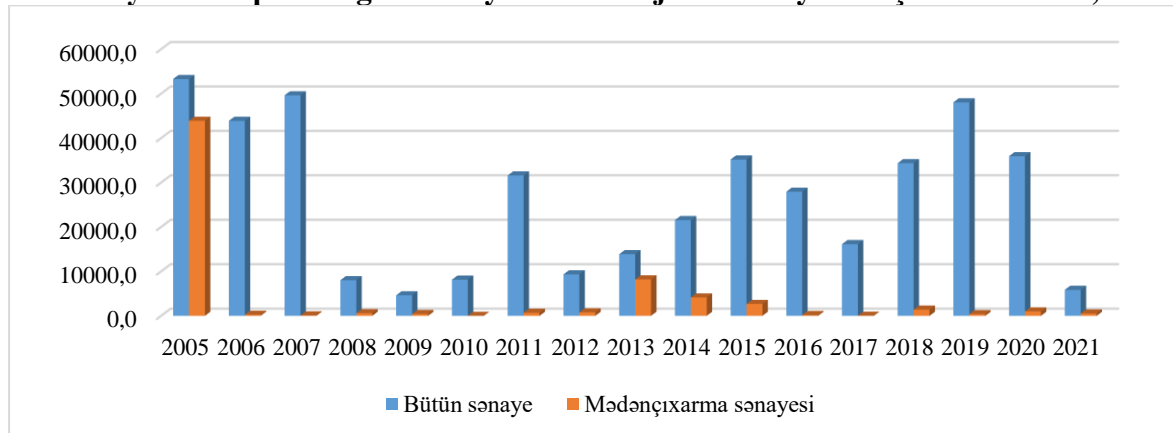
- sənaye siyasətinin prioritetlərinin strategiyasını aydın şəkildə hazırlamaq (hansı sektorlar və sənayələr uzunmüddətli perspektivdə mühərrik olacaq);

- iqtisadi artıma şərait yaradan iqtisadi mexanizm hazırlamaq;

- ölkənin emal sənayesinin inkişaf üçün arxalanacağı bir artım mənbəyi tapmaq lazımdır[3].

Qrafik 1

İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər, min manat

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sayt məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bu gün müasir texnoloji inkişaf və süni intellekt ultra müasir toxunma cihazları, sensorlar, sayğacların yaranmasına və bütün texnoloji proseslərin demək olar ki, tam avtomatlaşdırılmasına gətirib çıxartdı. Artıq neft və qaz yataqlarının inkişafı ilə müşayiət olunacaq daha böyük həcmdə məlumatların yaradılması ənənəvi riyazi üsulla təhlil olunmasına ehtiyac yoxdur, AI

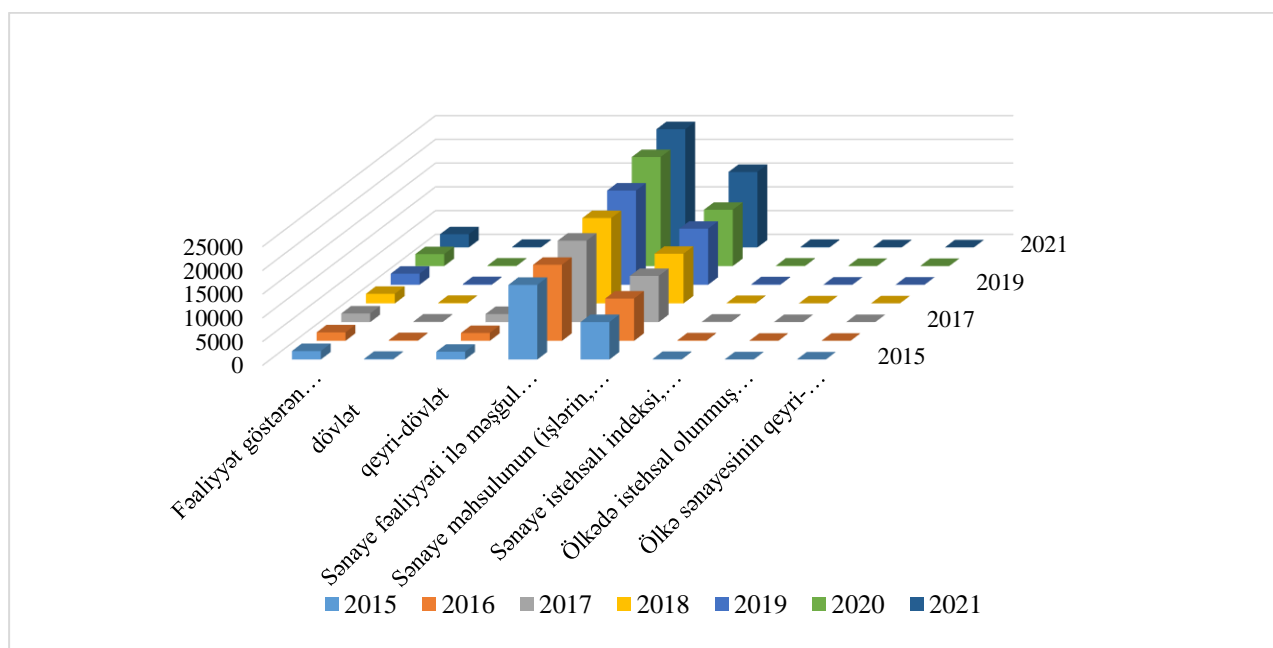
əsaslı texnologiyalar bu işin öhdəsindən rahatlıqla gələ bilirlər[3]. Bununla da, maddi xərclərin azaldılması və əldə edilən nəticələrin səmərəliliyinin artırılmasına geniş şərait yaranır. Bu imkanlar uzun müddətdə sahədəki digər dəyişikliklərə dinamik reaksiya verərək neft hasilatının maya dəyərini azaltmağa və hasilatı artırmağa imkan verir.

Cədvəl 7

Emal sənayesi ilə məşğul olan müəssisələrinin işinin əsas göstəriciləri

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	1778	1775	1826	2034	2330	2515	2777
dövlət	144	140	117	118	124	117	110
qeyri-dövlət	1634	1635	1709	1916	2206	2398	2667
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	15711	16009	17154	17988	19842	22957	24898
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, milyon manat	7880,4	8899,5	9723,5	10465,4	11793,8	11848,3	15887,0
Sənaye istehsalı indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə (sabit qiymətlərlə)	107,0	101,0	98,0	108,0	111,5	110,6	119,6
Ölkədə istehsal olunmuş sənaye məhsulunun ümumi həcmində sahənin payı, faizlə	29,9	27,6	24,4	21,9	25,1	31,8	28,8
Ölkə sənayesinin qeyri-dövlət sektorunda sahənin qeyri-dövlət sektorunun payı, faizlə	24,1	22,2	20,1	17,5	21,0	28,8	23,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sayt məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sayt məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Neft-qaz tədarük zəncirinə daxil olan komponent və əməliyyatların həyata keçirilməsi 3 əsas addımda baş verir: yuxarı axın, orta axın və aşağı axın. (Svetlana L., Anastasia L., 2019) Christopher M. Chimaya görə "Neft-qaz sənayesində təchizat zəncirinin idarə edilməsi zəncirin yuxarı, orta və aşağı axınları təşkil edən əməliyyatların ardıcıl olaraq koordinasiya olunub davamlı təkmilləşdirilməsidir.

"Yuxarı" və "aşağı axın" ifadələri neft-qaz şirkətlərinin tədarük zəncirindəki yerlərini müəyyən edən biznes terminləridir. Bir əməliyyat və ya şirkət son istehlakçıya yaxındırsa, o aşağı axında yer almış hesab edilir. Xammalın araşdırılıb çıxarılması əməliyyatları isə təchizat zəncirinin yuxarı axını hesab olunur.

Yuxarı axın(Upstream) şirkətləri neft və təbii qazı müəyyən edir, depozitlər qoruyur və bu ehtiyatların yeraltından çıxarılması ilə məşğul olur. Bu firmalar əsasən kəşfiyyat və hasilat şirkətləri adlanır. Emalçı şirkətlərin isə aşağı axında olduğu hesab edilir. Ümumiyyətlə, neft-qaz sahəsində yuxarı axın mərhələsinə kəşfiyyat və istehsalat (Exploration and Production) alt mərhələləri aiddir. Bu mərhələdə xam neftin axtarılması, bərpası və təbii qazın istehsalatı prosesləri ardıcıl şəkildə həyata keçirilir.

Neft-qaz yataqlarının yüksək texnologiya vasitəsilə müəyyən olunması, quyuların qazılması

və yer altından xammalın çıxarılması da buraya daxildir. Davamlı inkişafın əsas mənbəyi elm və texnologiyanın inkişafı ola bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz addımların həyata keçirilməsinə əlavə olaraq, bu sənayenin iqtisadi artımına təsir edən bir qrup amilləri analiz edib modelləşdirmək olduqca vacibdir. Bu təhlilin aparılması bizə, sənayenin növbəti addımlarını təyin etməkdə, strateji planlaşdırmada və qlobal tədarük zənciri üzrə konkurentliyi artırmaqda böyük köməklik göstərəcəkdir. Modelləşdirmədə əsas məqsəd, neft-qaz sənayesi ilə bağlı ətraflı bir model yaratmaqdır ki, bu model vasitəsilə iqtisadi artımı təmin edən amillər daha aydın olacaq və sənayenin inkişafını təmin etmək üçün daha yaxşı qərarlar qəbul edilə biləcəkdir. Buna görə də, aşağıdakı həmin komponentlər üzərindən müəyyənləşdirilməlidir:

Sənayenin strukturu: Neft-qaz sənayesi bir neçə sahədə fəaliyyət göstərir və bu sahələrin hər biri müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Bu səbəbdən, sənaye strukturunun modelləşdirilməsi və müxtəlif sahələrin xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi, sənayenin təkmilləşdirilməsi üçün əhəmiyyətli bir addımdır.

Məhz bu baxımdan da sənayedə strateji təşkilatı dəyişikliklərin həyata keçirilməsinin idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın tətbiqi təklif edilir. Bu məqsədlə strateji baxımdan neft-qaz

sənayesini tamamilə modernləşdirmək, emal sənayesini inkişaf etdirmək və şaxələndirmək lazımdır. Strateji dəyişikliklərin həyata keçirilməsinin idarə edilməsi sisteminin məcmusu yüksək iqtisadi və strateji səmərəlilik prinsiplərini özündə ehtiva etməli, emal sənayesində idarəetmə sisteminin öyrənilməsi üçün yeni metodların tətbiqindən təklif edilir.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisələrdə idarəetmə zamanı təşkilati dəyişikliklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi kompleks şəkildə tətbiq edilməli, həmçinin emal sənayesində strateji dəyişikliklərin idarə olunması ilə yanaşı səmərəliliyin artırılması və qiymətləndirilməsi müəssisə qarşısında qoyulan əsas məsələlərdəndir. Eyni zamanda emal müəssisələrində innovativ proseslərin iqtisadi səmərəliliyini hesablamaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsindən və xərclərdən əldə olunan qənaət fərqindən düzgün istifadə edilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı emal sənayesi müəssisələrinin idarə edilməsi sistemində qərarların qəbul edilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə, ümumi əmtəə strukturunda emal sənayesi məhsullarının ixrac və idxalın xüsusi çəkisinin dəyişməsinə diqqət yetirilməlidir.

Emal sənayesi müəssisələrinin modernləşdirilməsindən bazar iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyi, innovasiyalılığı kimi parametrləri asılıdır. Emal sənayesi müəssisələrinin modernləşdirilmə sürəti region iqtisadiyyatının inkişafının əsas amilidir ki, bunlardan da həm yerli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyi, həm də onların investisiya cəlbediciliyində asılıdır.

Sənayedə strateji dəyişikliklərin və risklərin azaldılmasının böhrana qarşı idarə edilməsinin təmin edilməsi üsulları təklif olunur. Böhran şəraitində emal sənaye müəssisələrində köklü dəyişikliklərinin aparılması, sənayedə strateji idarəetmə sisteminin proqnozlaşdırılması aparılmalıdır. Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, proqnoz qiymətləndirmələri zamanı praktik hesablamalara uyanların bir sıra proqnozlaşdırma metodlarından istifadə etmək lazımdır. Belə hesablamalar üçün əvvəlki məlumatların gələcək proqnozuna kömək edə biləcəyi fərziyyələrə əsaslanan metodlardan istifadə olunur.

Nəticə

Sənaye sahələrinin əsas nöqtəsi sayılan dördüncü sənaye inqilabının gətirdiyi texnoloji dəyişən inkişaf xətti ilə uyğunlaşmasıdır. Belə ki, emal sənayesində avtomatlaşdırma, robotlaşdırma, texnologiya ilə birlikdə işləyən sensorlar və cihazların öyrənilməsi və s. kimi yeni texnologiyaların əsasını təşkil edir. Bu texnologiyaların istifadəsi, sənaye sahələrində daha səmərəli və effektiv müəssisələr yaradılmasına imkan verir. Avtomatik proseslər və robotlaşdırma sayəsində insan işçilərinin əvəz olunması və ya əvvəlcədən qurulmuş texnologiyaların məhdud inkişafı ilə birlikdə istehsal mənbələrinin artırılması, sənayenin daha çox, səmərəli və sürətli bir şəkildə istehsal edilməsinə imkan verir.

Dördüncü sənaye inqilabının mövcud mövzu üzrə ən mühüm tələbi səmərəli və keyfiyyətli və tədarük zəncirinin yaradılmasıdır. Buna görə də dəqiqlik və təhlükəsizlik, tələb və təkliflərin öncədən xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, özəl fəaliyyət və istifadəyə uyğunlaşdırılmış, avtomatlaşdırılmış sistemlər və qlobal tədbirlər təklif olunur. Bu yolda isə sənayeyə təsir edən amilləri müəyyənləşdirib modelləşdirməyimiz ən effektiv istiqamətlərdən olacaqdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün amillər təkcə ölkəmizdə deyil, digər neft-qaz sənayesi ölkələrində də tətbiq olunaraq iqtisadi artıma təsir edəcək amillərdir. Bu amillərin nəzərə alınması neft-qaz sənayesinin sürətli və səmərəli bir şəkildə inkişaf etməsinə imkan verərək, daha çox istehsal edilməsinə, tədarükün daha sürətli və təhlükəsiz olmasına və bütün sistemlərin daha effektiv və səmərəli olmasına imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 1995.
2. “2015-2020-ci” illərdə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafı” Dövlət Proqramı. Bakı, 2015.
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012.
4. Nurəliyeva R.N. Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri, Bakı: Azərneşr 2010, Bakı: Azərneşr, 2010.
5. Abbasov A.B “Biznesin əsasları” Bakı 2005., 644 səh.

6. Atakişiyev M.C. Azərbaycan 2020: milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri// Azərbaycanın vergi jurnalı, № 4, 2012. S.135-146

7. Camalov E.S. Müəssisədə xərclərin strateji idarə edilməsi, Elmi əsərlər, 2015, No.2, s.46-51.

8. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti //Maliyyə və uçot, №6, 2015. səh. 47-53.

9. <https://www.stat.gov.az/>.

10. <https://az.wikipedia.org/wiki/>

11. <https://huseynovablog.files.wordpress.com/2016/06/reinjining8>.

Зульфья Гасан кызы МАМЕДОВА к.э. н.
Азербайджанский Государственный Университет Нефти
и Промышленности Кафедра Менеджмент

zulfiya.mammadova.75@mail.ru

БИЗНЕС-ПРОЦЕССЫ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Резюме

Системный подход к моделированию и регулированию бизнес-процессов основан на выявлении множества открытых и скрытых связей и взаимодействий. Это позволяет перейти на качественно новый уровень в условиях конфликта с внешней средой. В связи с этим необходимо полностью модернизировать нефтегазовую отрасль со стратегической точки зрения, развивать и диверсифицировать перерабатывающую промышленность, одновременно отработывая методы, направленные на улучшение хозяйственной деятельности на новых предприятиях, создаваемых современными инструментальными методами.

Бизнес-процессы представляют собой многоуровневые образования, поэтому важен системный подход к их моделированию и регулированию.

Ключевые слова: бизнес-процесс, перерабатывающая промышленность, инновации, моделирование, промышленный сектор.

Zulfiya Hasan MAMMADOVA

BUSINESS PROCESSES IN PRODUCTION INSTITUTIONS ECONOMIC REGULATION MECHANISM

Summary

A systematic approach to modeling and regulating business processes is based on the identification of multiple open and hidden links and interactions. This allows you to move to a qualitatively new level in a conflict with the external environment. In this regard, it is necessary to completely modernize the oil and gas industry from a strategic point of view, develop and diversify the processing industry, while developing methods aimed at improving economic activity in new enterprises created by modern instrumental methods.

Business processes are multi-level formations, so a systematic approach to their modeling and regulation is important.

Key words: business process, processing industry, innovation, modeling, industrial sector.

Daxil olub: 12.02.2023